

Міграція – це територіальні переміщення населення, переселення людей з однієї країни в іншу, з району в район, з міста в село і навпаки. Люди, які здійснюють міграцію, називаються мігрантами.

Розрізняють зовнішні міграції (міжконтинентальні, міждержавні) та внутрішні (всередині країни – між регіонами, містами, сільською місцевістю і т. ін.).

Розрізняють також імміграцію і еміграцію.

Еміграція – виїзд за межі країни на тривалий термін або постійне проживання;

Імміграція – в'їзд у країну на постійне або довготривале проживання.

Міграційні процеси можуть здійснюватися під впливом різних факторів:

- стихійних природних факторів (землетрусів, повеней, змін екологічного характеру);
- етнічних конфліктів, війн, революцій;
- несприятливої економічної ситуації, ринку праці;
- політики (політика індустріалізації суспільства сприяє міграції сільського населення в місто).

Розселення та облаштування життєвих умов людей на нових місцях проживання, забезпечення їх працевлаштування, побутових і культурних умов життя – суть міграційної політики держави. Відсутність адекватної суспільним потребам політики в сфері міграції породжує соціальні протиріччя і конфлікти.

Висновки. Соціальна структура суспільства – це впорядкований внутрішній устрій суспільства, сукупність соціальних груп, які знаходяться в органічній взаємозалежності і взаємодії, мають певну ієрархію, функціональне призначення та історично визначені можливості соціального розвитку.

Питання для самоконтролю:

1. *Дайте визначення поняттю «соціальна структура».*
2. *Яка роль соціальної структури в життєдіяльності суспільства?*

3. *Визначте відмінності розуміння сутності соціальної нерівності в теоріях конфлікту та структурного функціоналізму.*

4. *Назвіть особливості соціальної стратифікації класового суспільства.*

5. *Охарактеризуйте фактори групової соціальної мобільності.*

6. *Якими ознаками характеризується соціальна стратифікація сучасного українського суспільства.*

Тема 6. СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ

1. Поняття та ознаки соціальних інститутів.

2. Функції соціальних інститутів.

3. Види соціальних інститутів.

4. Інституціоналізація та розвиток соціальних інститутів.

Мета лекції: вивчення сутності і змісту, місця і ролі соціальних інститутів в системі суспільства, їх функцій і видів, процесу формування та розвитку.

1. Поняття та ознаки соціальних інститутів

Люди можуть існувати лише в певним чином упорядкованих спільнотах. Це обумовлено:

1) їх біологічною взаємозалежністю і взаємодією;

2) об'єктивною можливістю реалізації життєвих потреб індивідів виключно в спільних формах життєдіяльності, поза котрими їх існування неможливе;

3) здатністю людей взаємодіяти на основі символічної комунікації.

Всі соціологи-теоретики намагались визначити умови, які необхідні для життєдіяльності суспільства:

1. К. Маркс вважав, що матеріальне забезпечення є основою життєдіяльності суспільства.

2. Американські соціологи Р. Ленський і Дж. Ленський склали перелік основних умов, необхідних для життєдіяльності суспільства, до яких вони віднесли:

- 1) комунікація між членами суспільства (спільна мова);
- 2) виробництво і розподіл товарів і послуг;
- 3) захист членів суспільства;
- 4) заміна вибулих членів суспільства шляхом біологічного розмноження;
- 5) соціальна спадковість певної культури, забезпечена механізмами соціалізації;
- 6) контроль за поведінкою членів суспільства і врегулювання конфліктів між ними.

Ці умови виражають фундаментальні суспільні потреби, які визначають формування суспільних відносин, що виступають формами їх реалізації тобто соціальними інститутами, а саме:

- відтворення людського роду (інститут сім'ї та шлюбу);
- виробництво і розподіл засобів існування (інститут виробництва, економіка);
- безпека і соціальний порядок (інститут держави, політика);
- виробництво і передача знань, соціалізація індивідів (інститут освіти);
- вирішення духовних потреб (інститут релігії).

Соціальний інститут є одним із ключових понять соціології. Поняття інститут походить від лат. *institutum* (встановлення, устрій). Вперше в соціології це поняття застосував Г. Спенсер, який визначав його як сталу систему соціальних дій.

Соціальні інститути є складовими елементами системи суспільства на соціетальному рівні. Суспільство є системою органічно взаємозалежних, взаємодіючих і взаємообумовлюючих соціальних інститутів, що породжує безліч багатоманітних соціальних процесів. В процесі соціальної еволюції відбувалось формування, вдосконалення і розвиток соціальних інститутів. Це був відбір форм суспільного життя під впливом різних внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних чинників. Із внутрішніх чинників визначальними були

раціональне і традиційне начало, дія і взаємодія яких мала складний і досить суперечливий характер.

Соціальні інститути – це сформовані в процесі соціальної еволюції комплекси нормативно врегульованих форм соціальних дій і взаємодій індивідів, які забезпечують реалізацію їх життєвих потреб, існування і розвиток соціуму. Вони представляють собою стійку сукупність, комплекс соціальних організацій і відносин, соціальних норм і цінностей, що регулює певну сферу людського життя, в рамках якої задовольняється відповідна суспільна потреба.

Ознаки соціального інституту:

1) наявність мети, відповідної конкретній і важливій соціальній потребі;

2) комплекс соціальних статусів і ролей, соціальних організацій, притаманних відповідному інституту;

3) сформованість зразків поведінки, соціальних норм (звичаї, правові норми), цінностей, які адекватні певному інституту;

4) система соціального контролю, санкцій, що забезпечує заохочення бажаної і нейтралізацію, профілактику девіантної поведінки;

5) організаційне оформлення, специфічна система формальних і неформальних організацій і засобів реалізації потреб;

6) це історично сформована сфера суспільства, яка об'єктивна, знаходиться в органічній взаємодії і взаємозалежності з іншими сферами та виступає нормативно впорядкованою формою реалізації певної життєвої потреби людей.

Соціальні інститути є найбільш складними і важливими формами життєдіяльності суспільства. Людина протягом усього життя включена в мережу різних соціальних організацій і інститутів, які раціоналізують, регламентують, стандартизують її життєву активність в усіх сферах суспільства.

2. Функції соціальних інститутів

Функції – (від лат. *functio* – виконання, здійснення).

Ознаки функцій соціальних інститутів:

- це користь, яку вони приносять людям;

- це раціональна впорядкованість напрямків, форм, способів суспільних дій, спрямованих на реалізацію життєвих потреб людей;
- це позитивні наслідки існуючого соціального порядку, суспільних відносин, виражені в реалізації життєвих потреб людей.

Функції соціальних інститутів є певним відображенням в суспільній свідомості і практиці об'єктивних потреб індивідів.

Функції соціальних інститутів:

1) раціонально-організуюча (формування раціонального соціального порядку в певній сфері соціуму, який сприяє людям задовольняти свої життєві потреби);

2) регулятивна (регулювання суспільних відносин в системі соціального інституту);

3) інтегративна;

4) комунікативна (включення людей у відповідну суспільну сферу);

5) соціалізація індивідів (економічна, політична, культурна, релігійна) – передача знань, соціального досвіду, залучення до цінностей, норм, ролей відповідного інституту.

Р. Мертон поділив функції соціальних інститутів на:

1) явні;

2) латентні (приховані, не заплановані, носять не навмисний характер, їх наслідки усвідомлюються не завжди);

3) дисфункції.

Латентні функції – це позитивні наслідки дії явних функцій, які не передбачені метою даного інституту.

Дисфункції соціального інституту – це невідповідність його діяльності соціальним потребам суспільства, тобто, невиконання свого призначення, нанесення соціального збитку. Наприклад, явною функцією інституту релігії є духовне збагачення людини, інтеграція суспільства, а дисфункція проявляється у тому, що під впливом релігійних чинників виникають соціальні конфлікти, дезінтеграційні процеси в суспільстві.

Можливе переродження окремих функцій інституту в ритуальну діяльність, не спрямовану на раціональну реалізацію життєвих потреб людей (наприклад, бюрократизація).

3. Види соціальних інститутів

Фундаментальним суспільним потребам відповідають основні соціальні інститути:

- 1) потребам у засобах існування відповідає інститут виробництва;
- 2) потребам у безпеці та порядку – інститут держави;
- 3) у відтворенні роду – інститут сім'ї;
- 4) у виробництві знань та передачі їх новим поколінням – інститути освіти і науки;
- 5) у вирішення духовних проблем – інститут релігії.

За сферами суспільного життя виділяють інститути:

- 1) економічні;
- 2) політичні;
- 3) шлюб і сім'я;
- 4) науки, освіти і культури;
- 5) релігійні інститути. У деяких суспільствах вони стають домінуючими інститутами (вплив ісламу на усі сторони суспільного життя в деяких країнах Близького Сходу).

Всі соціальні інститути можна поділити на:

- 1) основні (фундаментальні) – сім'я, виробництво, держава, освіта, релігія;
- 2) неосновні, (субінститути, приватні), які формуються в структурі основних і є їх складовою частиною, внутрішнім елементом, виконують окремі спеціалізовані функції.

В структурі інституту сім'ї є інститути батьківства і материнства. До неосновних соціальних інститутів соціологи відносять сталі зразки поведінки, соціальні практики або звичаї, які регулюють реалізацію певних соціальних потреб. Наприклад, дуелі, які були інституціональним методом з'ясування стосунків між дворянами в період з

XVI до XVIII ст. Виникнення цього інституту було обумовлено потребою в охороні честі дворянина.

Соціологи виділяють також:

- інститути-суб'єкти;
- інститути-механізми (ціннісно-нормативні комплекси, що регулюють окремі ділянки чи сфери суспільних відносин (шлюб, власність, релігія тощо).

4. Інституціоналізація та розвиток соціальних інститутів

Інституціоналізацією називається процес виникнення, вдосконалення та розвитку соціального інституту. Цей процес проявляється в організаційному і нормативному впорядкуванні соціальних дій і взаємодій суб'єктів певної ділянки чи сфери суспільного життя, спрямованих на реалізацію життєвих потреб людей.

Інституціоналізація:

- а) здійснюється протягом певного історичного часу;
- б) змінює спонтанну поведінку на поведінку врегульовану, очікувану, передбачувану, стандартну.

Стадії процесу інституціоналізації:

- 1) виникнення нових потреб, реалізація яких потребує їх раціонального усвідомлення та відповідного впорядкування суспільних дій і взаємодій;
- 2) формування соціальних норм і правил, а також санкцій для забезпечення впорядкованості дій і взаємодій індивідів, спрямованих на реалізацію нової потреби;
- 3) створення системи статусів і ролей, здійснення яких утворює нову сферу соціальних взаємодій задля реалізації нової суспільної потреби;
- 4) формування нового комплексу соціальних організацій, що реалізують потребу даного соціального інституту;
- 5) набуття нормативно врегульованої сталості і функціональності сукупності соціальних дій і взаємодій суб'єктів даної ділянки чи сфери суспільного життя означає їх інституціоналізацію тобто набуття ними статусу суспільних відносин, нормативної впорядкованості і системності, виникнення нового соціального інституту.

Становлення нового соціального інституту не означає жорсткої послідовності цих стадій. В цій послідовності важливі висхідна стадія усвідомлення потреби і виникнення дій і взаємодій щодо її реалізації та кінцева стадія інституціоналізація цих дій і взаємодій.

Кожний соціальний інститут виникає у відповідних історичних умовах, виражає об'єктивні потреби та проходить через певні стадії становлення і розвитку.

Існує органічний взаємозв'язок розвитку суспільства і соціальних інститутів, який проявляється в тому, що:

1) піднесення суспільства здійснюється через розвиток соціальних інститутів;

2) чим більш раціонально впорядкована система взаємодій соціальних інститутів, тим більші можливості розвитку має суспільство;

3) різноманіття соціальних інститутів та міра їх функціональності є показником розвитку суспільства;

4) розвиток суспільства залежить від рівня спроможності системи соціальних інститутів забезпечувати все більш повне і зростаюче різноманіття суспільних потреб;

5) функціонування і розвиток соціальних інститутів здійснюється у відповідних соціокультурних формах, які впливають на їх змістовну спрямованість та еволюцію;

6) розвиток суспільства та його складових соціальних інститутів обумовлений передусім рівнем суспільної свідомості і духовної культури, освіти і науки, інтелектуальних та інформаційних технологій.

Соціальні інститути знаходяться в постійному русі, розвиваються або занепадають, втрачають ефективність. Їх розвиток проявляється в двох основних варіантах:

1) виникнення нових (НАБУ, САП, Антикорупційний суд в Україні);

2) вдосконалення існуючих (Конституційний Суд, виборча система, децентралізація влади в Україні).

Основна спрямованість еволюції соціальних інститутів: від інститутів традиційного суспільства до раціональних інститутів індустр-

ріального суспільства, а від них до сучасних інститутів постіндустріального, інформаційного суспільства. Ця спрямованість під впливом різних соціокультурних форм відображає сталу тенденцію, об'єктивну логіку історичного розвитку суспільства.

Висновок. Соціальні інститути – це раціонально впорядковані сфери суспільних відносин, якісно визначена сукупність соціальних організацій і соціальних норм, які забезпечують реалізацію суспільних потреб.

Питання для самоперевірки:

1. *Яке місце займають соціальні інститути в системі суспільства?*
2. *В чому полягає функціональне призначення соціального інституту?*
3. *Назвіть види соціальних інститутів.*
4. *Охарактеризуйте особливості взаємодії соціальних інститутів.*
5. *Визначте ознаки соціального інституту.*
6. *Дайте визначення процесу інституціоналізації.*
7. *Охарактеризуйте стадії процесу інституціоналізації*

Тема 7. СОЦІАЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

1. Поняття і ознаки соціальної організації.
2. Структура соціальної організації.
3. Види соціальних організацій.
4. Управління організаціями. Бюрократія.

Мета лекції: вивчення соціальної природи організацій, їх місця і ролі в системі суспільства, ознак і структури, видів та основ управління ними.

1. Поняття і ознаки соціальної організації

В історичному розвитку суспільства, житті кожної людини соціальні організації виконують надзвичайну важливу роль, яка з часом все більше посилюється. З виникненням індустріального суспільства

соціальні організації супроводжують людей протягом усього їх життя. Функціонування і розвиток індустріального і постіндустріального суспільства характеризується зростанням ролі соціальних організацій. Багатоманітні організації регулюють усі сфери сучасного суспільства. Пологовий будинок, сім'я, школа, вуз, магазин, трудовий чи військовий колектив, політична партія, церква – все це приклади багатоманітних соціальних організацій. Зростання їх ролі об'єктивно обумовлено потребами подальшого розвитку високо динамічного індустріального та постіндустріального суспільства. Без раціонально організованих взаємодій людей сучасне суспільство не може існувати. Соціальні організації – це висхідна форма раціонального впорядкування суспільних відносин, яка за своїм сутнісним призначенням покликана забезпечити найбільш ефективну діяльність людей в усіх сферах суспільства.

Ознаки сучасної організації:

1) це штучне об'єднання людей, яке виступає елементом соціального інституту, займає в ньому певне місце і виконує відповідну роль;

2) цільова, ієрархічна, структурована, керована і вмотивована спільність людей;

3) люди в організації розподіляються за статусно-рольовими позиціями;

4) інтереси людей задовольняються їх місцем в статусно-рольовій структурі організації;

5) статусно-рольова структура організації формується на основі раціонального поділу та спеціалізації праці;

6) мають систему управління, відповідний набір засобів соціального регулювання і контролю (заохочення і покарання);

7) їх важливою властивістю є синергія, що являє собою організаційний (кооперативний) ефект, виражений в суттєвому зростанні корисної енергії та продуктивності колективних зусиль членів організації.

Джерело цього ефекту:

- одночасність, цілеспрямованість і вмотивованість дій і взаємодій;
- поділ, спеціалізація, кооперація й комбінування праці та управління;

- синхронізація дій і взаємодій, процесів в часі і просторі, на усіх функціональних стадіях діяльності організації.

Основним фактором об'єднання людей в організацію є їх взаємозалежність в розподілі і спеціалізації праці, обміні продуктами діяльності, безпеці та забезпечені життєвими ресурсами.

Соціальна організація – це ієрархічне, структуроване, кероване і вмотивоване об'єднання людей, які реалізують спільну мету і діють на основі раціонально і нормативно встановлених правил та процедур.

Ієрархія в соціальній організації проявляється як різнорівневий розподіл структурних елементів, статусно-рольових позицій, повноважень відповідно їх ролі і функціонального призначення.

2. Структура соціальної організації

Організація складається з наступних елементів:

- 1) соціальна структура;
- 2) мета;
- 3) учасники;
- 4) технології;
- 5) зовнішнє оточення.

1. Соціальна структура – центральний елемент організації, який включає в себе:

- 1) сукупність взаємозалежних структурних елементів (підрозділів), статусно-рольових позицій, норм і цінностей;

- 2) впорядковану взаємодію структурних елементів та учасників організації, спрямовану на реалізацію спільної мети.

Соціальна структура організації виступає її системоутворюючим елементом і характеризується рівнем формалізації:

- а) формальна соціальна структура, в якій елементи, статусно-рольові позиції і відносини чітко спеціалізовані та формально визначені в офіційних документах (правилах, положеннях, інструкціях: директор, його заступники, начальники відділів, виконавці).

- б) неформальна структура складається із сукупності позицій і відносин, що формуються на основі особистісних рис та довірі. Не-

формальна структура здатна суттєво впливати як позитивно, так і негативно на формальну структуру організації, її сукупну діяльність.

2. Мета – це те, для чого існує організація, бажаний результат, підсумок її діяльності, який необхідно досягнути, отримати конкретний продукт чи забезпечити оптимальний режим функціонування.

3. Учасники організації – це сукупність індивідів, кожен з яких повинен володіти певним обсягом необхідних знань і умінь, що надають йому можливість займати відповідну статусно-рольову позицію в організації. Сукупність усіх членів організації є її персонал. Учасники організації відповідно своїх кваліфікаційних характеристик заповнюють усі статусно-рольові позиції її соціальної структури. В цьому процесі визначальною є проблема вибору і розстановки кадрів.

4. Технологія – це сукупність основних елементів і характеристик процесу праці, порядок дій і взаємодій учасників організації, спрямованих на реалізацію спільної мети.

5. Зовнішнє середовище – це фізичні, технологічні, економічні, соціальні, політичні та культурно-історичні умови діяльності організації, до яких вона має бути адаптованою та раціонально діяти.

Основні фактори впливу зовнішнього середовища на організацію:

- 1) природні ресурси, географічні та кліматичні умови;
- 2) держава, політична система, геополітичні чинники;
- 3) ринкова економіка та сучасні технології (конкуренти, ринок праці та ін.);
- 4) соціальне, науково-технічне, інформаційне і культурне середовище та ін.

Ці зовнішні фактори впливають на усі сфери діяльності організації.

Взаємозв'язок і відмінності соціальних інститутів і соціальних організацій:

- 1) вони тісно пов'язані між собою;
- 2) соціальні організації є складовими соціальних інститутів і реалізують їх певні функції;
- 3) соціальні організації є штучно створеними, структурно оформленими соціальними спільнотами, тоді як соціальні інститути є не

спільнотами, а певними, об'єктивно обумовленими сферами суспільного життя. Для реалізації мети одного соціального інституту історично формується відповідна сукупність, набір різновидів соціальних організацій;

4) виникнення соціальних інститутів обумовлено об'єктивними суспільними потребами, тоді як формування соціальних організацій здійснюється під впливом соціальних інтересів індивідів, котрі виступають суб'єктивною формою усвідомлених суспільних потреб.

3. Види соціальних організацій

Їх поділяють:

1) по складності – складні і прості. Соціальна структура складних соціальних організацій має організаційні підрозділи (заводи, фабрики, філії, цехи, інститути, факультети тощо), а простих складається із статусно-рольових позицій, які займають працівники, котрі безпосередньо взаємодіють;

2) за сферами суспільного життя – економічні, політичні, соціальні, культурні, національні, міжнародні;

3) за ступенем раціональності досягнення мети – традиційні і раціональні;

4) по відношенню до держави – державні та недержавні (громадські);

5) за спеціалізацією завдань – виробничі, науково-дослідні, торгові, посередницькі, соціальні служби у сфері соціальної роботи та ін.;

6) за формалізації ролей і процедур – формальні і неформальні.

Формальні організації поділяються на:

а) добровільні – релігійні, політичні, благодійні, клуби за інтересами, які створюються для досягнення мети, котру люди вважають морально гідною, суспільно корисною і необхідною;

б) примусові (тоталітарні) організації (в'язниці, психіатричні лікарні), участь у яких є вимушеною, створюються з метою захисту суспільних інтересів, подолання девіантної поведінки;

в) утилітарні організації створюються для отримання матеріальної винагороди, зарплати, доходу.

Неформальні організації – це об'єднання людей, взаємодіючих на основі неформальної структури, відносин, що склалися на основі особистісних установок людей.

Їх риси:

- а) відсутність чіткої ієрархії та формальної структури;
- б) неформалізовані відносини (немає інструкцій, функції гнучкі);
- в) комунікації складаються на основі загальнолюдських чи групових норм;
- г) виникають стихійно;
- д) діяльність носить дружній, особистий, довірчий характер (товариство анонімних алкоголіків).

Особливим видом неформальних організацій є злочинні співтовариства.

4. Управління організаціями. Бюрократія

Кожна організація має систему управління, характеристики та принципи якої вперше визначив французький економіст, підприємець, інженер Генрі Файоль, один із засновників наукової теорії управління. До цих характеристик він відніс:

- 1) прогноз та планування загального напрямку дії;
- 2) організація людських і матеріальних ресурсів;
- 3) видача розпоряджень для забезпечення дій працівників в оптимальному режимі;
- 4) координація та контроль дій працівників для досягнення загальних цілей відповідно встановлених правил та норм.

До принципів управління за Г. Файолем належать:

- поділ праці;
- влада і відповідальність;
- дисципліна;
- єдиноначальність;
- єдність дій;

- підпорядкованість інтересів;
- винагорода;
- централізація
- ієрархія;
- порядок;
- справедливість;
- стабільність персоналу;
- ініціатива;
- корпоративний дух.

У формуванні теорії організації, визначенні її ролі в житті суспільства значний внесок зробив М. Вебер, який стверджував, що організації – це способи постійної координації людської діяльності в часі і просторі. За Вебером, всі великі організації за своєю природою бюрократизовані.

Слово «бюрократія» було введено месьє де Гурне в 1745 р. який додав до фр. *bureau* – бюро, канцелярія, слово, що походить від гр. *κράτος* – влада, панування. Таким чином, бюрократія – це правління чиновників. Спочатку термін бюрократія вживався по відношенню до урядовців, а пізніше і до великих організацій в цілому.

В сучасному розумінні бюрократія виникла в Європі на початку ХІХ ст. в результаті індустріальної революції й стала означати, що статусні позиції керівників і чиновників, які потребують спеціальних знань і компетенцій, стають визначальними в системі управління.

Термін «бюрократія» вживається як негативному сенсі (канцелярщина), так в позитивному (точність, ефективність ведення справ). Об'єктивна оцінка бюрократії знаходиться посередині між цими двома крайнощами.

М. Вебер вважав, що бюрократія – явище неминуче, вона виникла як раціональний і ефективний спосіб впоратися з адміністративними вимогами все більше складних і зростаючих організаційних систем.

Під бюрократією розуміється організація, що складається з офіційних осіб, посади яких утворюють ієрархію і які різняться форма-

льними правами і обов'язками, котрі визначають їх дії і відповідальність. Бюрократія є найбільш ефективною системою управління, яка заснована на жорсткій раціоналізації.

Характерні риси бюрократії за М. Вебером:

- 1) поділ праці;
- 2) порядок підпорядкованості (ієрархія посадових осіб);
- 3) публічний офіс – це основа бюрократії, де зібрана документація, письмові звіти, що реєструють інформацію про діяльність організації;
- 4) офіційна система підготовки та перепідготовки посадових осіб організації;
- 5) штатні співробітники;
- 6) правила, що регулюють режим роботи;
- 7) лояльність кожного працівника по відношенню до організації, прагнення виконувати встановлені нею правила і регламенти.

Позитивне в бюрократії (за М. Вебером):

- 1) висока господарсько-економічна ефективність;
- 2) регламентація, точність, оперативність;
- 3) єдиноначальність, субординація;
- 4) зведення до мінімуму конфліктних ситуацій.

Негативне у бюрократії:

- 1) відсутність гнучкості та ситуативного підходу в управлінні (стандартизація, знеособленість діяльності, що веде до дегуманізації процесів, що особливо небезпечно для сфери соціальної роботи). Р. Мертон ввів поняття «бюрократичний ритуалізм» – це формальне виконання правил, яке ставить під загрозу мету організації;
- 2) ігнорування специфіки конфліктних ситуацій;
- 3) абсолютизація формальних методів роботи;
- 4) невміння адаптувати засоби до мети;
- 5) відсутність стимулювання розвитку творчого потенціалу працівників, гальмуючий вплив бюрократії на інновації.

На початку ХХ ст. німецько-італійський соціолог Роберт Міхельс вказав на зв'язок між бюрократією і олігархією, правлінням небагатьох над багатьма. За Р. Міхельсом бюрократична піраміда по-

роджує владу небагатьох над багатьма. Політична конкуренція, гласність, обмеження термінів перебування при владі – це заходи, спрямовані проти формування влади олігархії.

Висновок: Соціальна організація – це ієрархічне, структуроване, кероване і вмотивоване об'єднання людей, які реалізують спільну мету і діють на основі раціональних, нормативно встановлених правил і процедур, займають відповідне місце і виконують певну роль в системі соціального інституту.

Питання для самоперевірки:

- 1. Визначте поняття «соціальна організація».*
- 2. Назвіть ознаки соціальної організації.*
- 3. Які структурні елементи складають соціальну організацію?*
- 4. Які є види соціальних організацій?*
- 5. В чому полягають особливості соціальних організацій у сфері соціальної роботи?*
- 6. Що розуміється під поняттям «бюрократія» і чому це явище є особливо небезпечним у сфері соціальної роботи?*

Тема 8. СОЦІАЛЬНІ ДІЇ, ВЗАЄМОДІЇ ТА ВІДНОСИНИ

1. Поняття, ознаки, структура та види соціальних дій.
2. Соціальна взаємодія: поняття, види, принципи регуляції.
3. Теорії соціальної взаємодії.
4. Суспільні відносини: поняття, види та особливості.

Мета лекції: вивчення соціальної природи соціальних дій, взаємодій і відносин, їх взаємозв'язок та місце і роль у функціонуванні і розвитку суспільства.

1. Поняття, ознаки, структура та види соціальних дій

Соціальна дія є висхідним елементом соціальної реальності. Значний вклад в пізнання природи соціальної дії зробив М. Вебер. Його теорія соціальної дії базується на принципі, що дія індивіда стає

соціальною за умови, що вона має певний суб'єктивний сенс, орієнтована на дії інших індивідів і взаємодіє з ними.

Ознаки соціальної дії:

1) дія усвідомлена, має мотив і мету, суб'єктивний сенс, пов'язана з особистісним розумінням різних варіантів поведінки;

2) орієнтована прямо або опосередковано на очікувану реакцію, поведінку інших людей, на взаємодію з ними.

Не всяка дія людини є соціальною. Дії з несоціальними, матеріальними об'єктами не є соціальними, однак можуть трансформуватись в соціальні, якщо за певних умов набувають вплив на свідомість і поведінку інших людей.

М. Вебер сформулював наступні типи дій:

1) ціле-раціональні;

2) ціннісне-раціональні ;

3) традиційні;

4) афективні.

Він визначає ці типи дій як ідеальні. Реальна дія є сумішшю двох або більше типів.

Структурні компоненти соціальної дії:

1) суб'єкт, актор (індивідуальний чи колективний);

2) об'єкт – інша людина, предмет або сукупність людей чи предметів, процесів на які спрямована дія;

3) потреби як компонент мотивації, які породжуються біосоціальною природою людини, її взаємодією з навколишнім середовищем. Стан суб'єкта, обумовлений потребами в засобах існування, виступає джерелом його активності.

Розрізняють фізіологічні потреби (в їжі, житлі, одязі та ін.), а також соціальні потреби (визнання, поваги, самовираження особистості та ін.);

4) інтерес – компонент мотивації, який виражає суб'єктивну форму усвідомленої потреби. Інтерес суб'єкта в тій чи іншій мірі виражає його об'єктивну потребу, однак може і не виражати її, коли людина діє всупереч своїй потребі, неправильно її усвідомивши;

5) мотив – усвідомлене спонукання до дії, обумовлене сформованим інтересом, який виникає в процесі усвідомлення потреб;

6) ціннісні орієнтації – це компонент мотивації, за допомогою якого суб'єкт усвідомлює свої потреби, розрізняє цінність соціальних явищ, розподіляє їх за ступенем ієрархії, значення для себе, що впливає, а часто і визначає вибір його дії. Ціннісні орієнтації індивіда є певним відображенням цінностей спільноти до якої він належить та суспільства;

7) мета дії – бажаний стан об'єкта в майбутньому;

8) метод – сукупність принципів, методика, технології і засоби, порядок їх застосування для досягнення мети;

9) засоби дії – елемент методу, конкретні прийоми, інструменти, ресурси, що застосовуються в процесі соціальної дії;

10) умови дії – єдність внутрішнього стану суб'єкта дії та зовнішнього соціального та природного середовища;

11) результати дії – наслідок дії.

Структура соціальної дії може бути представлена схемою: потреба індивіда – формування інтересу і мотивації (сфера свідомості індивіда) – соціальна дія – результат дії.

Види соціальних дій:

- за мірою відтворення й розвитку суспільних відносин (репродуктивні, креативні, деструктивні);
- залежно від сфер суспільства (політичні, економічні, соціальні, соціокультурні, правові, екологічні та ін.);
- за типом суб'єктів, що діють (індивідуальні, колективні, масові);
- за соціальним способом дії (консервативні, ліберальні, реформаторські, радикальні, революційні, контрреволюційні);
- за ступенем раціональності (афективні, традиційні, раціональні, ірраціональні);
- за ступенем мотивації (вмотивовані та невмотивовані, спонтанні, стихійні).

2. Соціальна взаємодія: поняття, види, принципи регуляції

Суспільне життя – це безліч багатоманітних соціальних зв'язків між людьми.

Види соціальних зв'язків:

- 1) контакт (носить поверховий, швидкоплинний характер);
- 2) взаємодії – регулярні соціальні дії партнерів, спрямовані один на одного, що мають мету і певну (очікувану) відповідну реакцію з боку партнера, яка породжує нову реакцію діючого суб'єкта. Відновлюваність зв'язків відрізняє соціальну взаємодію від соціального контакту;
- 3) відносини – систематичні, нормативно врегульовані, інституціо-налізовані соціальні взаємодії, які утворюють якісно визначену ділянку, соціальний інститут, підсистему суспільства, соціальний інститут, сферу суспільства, в яких реалізуються суспільні потреби.

Г. Гегель виділяв типи взаємодій:

- 1) механізм – незмінна природа кожного з взаємодіючих об'єктів;
- 2) хімізм (хімічна) – якісна зміна взаємодіючих об'єктів;
- 3) організм (органічна) – взаємодія виступає необхідною умовою існування взаємодіючих об'єктів (біологічні і соціальні системи).

Соціальна взаємодія в соціології позначається терміном «інтера-кція» і виступає основою соціального явища.

Соціальна взаємодія – це форма соціальних зв'язків, взаємообумовлених соціальних дій, що реалізуються в обміні продуктами діяльності, інформацією, досвідом, уміннями, навичками та у взаємному впливі людей і соціальних спільнот. Об'єктивною основою соціальної взаємодії є те, що життєві потреби індивідів не можуть бути реалізовані без взаємодій з іншими індивідами. Це біологічно успадкований спосіб життєдіяльності індивідів. Становлення суспільства лише надало цьому способу соціокультурну форму реалізації біологічних потреб та сформувало систему соціальних потреб, які знаходяться в постійній динаміці, збагачуються по мірі історичного розвитку.

За формами прояву соціальні взаємодії є складнішими, ніж соціальні дії та соціальні контакти. До складу соціальних взаємодій вхо-

дять соціальні дії, статуси і ролі, норми, символи тощо. Соціальні взаємодії є основою і змістом суспільних відносин. Останні виступають як стійкі, нормативно врегульовані, інституціоналізовані соціальні взаємодії, метою реалізації яких є найбільш важливі потреби людей.

Умови виникнення соціальної взаємодії є наявність:

- 1) двох або більше індивідів, які потребують узгодженої дії, обумовленої їх взаємозалежними інтересами;
- 2) значимих дій, що обумовлюють реакцію і дії інших суб'єктів;
- 3) засобів передачі інформації про значимі дії суб'єктів;
- 4) спільної основи комунікації між соціальними суб'єктами (спільні мова, норми, принципи, символи).

Види соціальних взаємодій:

1. За формами прояву соціальні взаємодії поділяються на три види:

- 1) фізичний вплив (передача речі, поцілунок);
- 2) вербальні (словесні);
- 3) невербальні (жести, міміка, рух).

2. За рівнем прояву:

- 1) на мікрорівні (міжособистісне спілкування);
- 2) на макрорівні (взаємодія підсистеми суспільства, соціальних організацій, соціальних інститутів, великих соціальних груп).

3. За сферами суспільного життя виділяють економічні, політичні, духовні, релігійні, сімейні та інші;

4. За зв'язком суб'єктів:

- 1) прямі (викладач і студент);
- 2) опосередковані – відбуваються за допомогою штучно створеного каналу комунікації, наприклад, друкованого тексту, телебачення, радіо, соціальні мережі інтернету (президент і громадяни, міністр вищої освіти та студенти);

5. За способами досягнення мети розрізняють:

- 1) кооперацію (співробітництво індивідів і груп у вирішенні завдань щодо реалізації мети);
- 2) конкуренцію (боротьба за досягнення мети);
- 3) конфлікт (зіткнення взаємодіючих суб'єктів).

6. За рівнем формалізації:

- 1) формальні;
- 2) неформальні.

Основні принципи регуляції соціальних взаємодій:

1. Принцип особистісної доцільності та ефективності (суб'єкти прагнуть максимізувати винагороду і мінімізувати витрати).

2. Принцип взаємної ефективності (взаємодія повинна бути взаємно продуктивною для суб'єктів).

3. Принцип єдиного критерію (взаємне визнання правил взаємодії, критеріїв обміну).

4. Принцип соціальної диференціації (несиметричність обміну між суб'єктами в умовах, коли вони мають різні здібності, можливості, ресурси).

5. Принцип рівноваги (підсумовує усі розглянуті принципи та є ознакою відрегульованої системи взаємодій у відповідності з цінностями та нормами, прийнятими в даному соціумі).

Даний перелік принципів не є вичерпним. Соціологи формують більш розлогий перелік принципів регуляції соціальних взаємодій. Наведені принципи є засадничим, організуючим началом суспільного життя. Кожне суспільство має свою специфіку їх прояву, яка відображає його культуру, історію, цивілізаційні цінності, рівень соціально-економічного розвитку.

3. Теорії соціальної взаємодії

Соціальна взаємодія є центральним поняттям для багатьох соціологічних теорій, в яких це поняття розглядається на двох основних рівнях дослідження – мікрорівні та макрорівні.

- На мікрорівні вивчаються процеси взаємодії між індивідами, що знаходяться в прямому і безпосередньому контакті (в малих групах).
- На макрорівні вивчаються процеси взаємодії соціальних груп, соціальних інститутів і організацій.

Висхідним, базовим положенням теорії обміну Дж. Хоманса є твердження, що в соціальній поведінці людини закладено раціональне начало, яке спонукає його дії до отримання різноманітних вигід –

товарів, грошей, послуг, престижу, поваги, схвалення, успіху, дружби, любові і т. ін. Суть цих дій і взаємодій полягає в прагненні людей до одержання вигід і винагород, а також в їх обміні.

Основні теоретичні концепції мікрорівня

Теорія	Автор	Зміст основної ідеї теорії
1. Теорія обміну	Дж. Хоманс	Люди взаємодіють на основі свого досвіду, визначаючи співвідношення винагород і затрат (обмін матеріальними і нематеріальними цінностями)
2. Символічний інтеракціонізм	Джордж Герберт Мід, Герберт Блумер	Взаємодії людей та їх відношення до предметів навколишнього світу обумовлена тими значеннями, які вони їм надають. Взаємодія – це діалог, в якому люди надають певні значення об'єктам навколишньому світу, намагаються зрозуміти дії інших людей.
3. Управління враженнями (соціодраматичний підхід)	Ервин Гоффман	Соціальна взаємодія – спектакль, де люди виконують певні ролі, створюють відповідний образ, підтримують необхідне враження в конкретних ситуаціях відповідно до своєї мети.

Основні принципи теорії обміну Дж. Хоманса:

- 1) чим більша винагорода за певний тип поведінки, тим частіше ця поведінка буде повторюватися;
- 2) якщо винагорода залежить від певних умов, то людина намагається їх відтворити;
- 3) якщо винагорода велика, то людина буде готова докласти більше зусиль щоб її отримати;
- 4) якщо людина задовольнила свої потреби, то її прагнення до отримання винагороди буде зменшуватися.

Теорія символічного інтеракціонізму.

Поняття символічного інтеракціонізму було введено в 1937 р. амер. соціологом Р. Блумером, який визначив основні принципи цього підходу:

- 1) люди здійснюють свої вчинки стосовно тих чи інших об'єктів на основі тих значень, які вони надають цим об'єктам;
- 2) ці значення виникають в соціальній взаємодії;
- 3) всяка соціальна дія виникає з пристосування один до одного взаємодіючих суб'єктів.

Символічний інтеракціонізм – це теоретико-методологічний напрям, який аналізує соціальні взаємодії переважно в їх символічному змісті.

Прихильники цього підходу стверджують, що:

- 1) взаємодії стають можливими за умови, що люди надають однакове значення символам, які виникають в процесі цих взаємодій;
- 2) мова є основним символічним посередником соціальної взаємодії;
- 3) взаємодія розглядається як комунікація, діалог між людьми, в процесі якого вони спостерігають, осмислюють та реагують на наміри один одного.

Теорія управління враженнями Ервіна Гоффмана (1922-1982), американського соціолога, автора «драматургічної теорії», її основні положення:

- 1) у процесі соціальної взаємодії люди намагаються грати певні соціальні ролі один перед другим, аналогічні театральним, справляючи необхідне враження про себе, яке спрямоване на інших людей;
- 2) проектують певні власні іміджі, які найкращим чином служать їх власній меті;
- 3) часто свідомо створюють ситуації, в яких вони можуть справити необхідне враження на інших з певною метою.

4. Суспільні відносини: поняття, види та особливості

Соціальні взаємодії нерідко носять разовий характер, тобто проявляються як соціальні контакти, однак ті із них, які виражають важливі потреби людей, з часом переростають в суспільні відносини.

Суспільні відносини – це інституціоналізовані, тобто нормативно врегульовані, стійкі, систематичні взаємодії, які виступають основними формами реалізації індивідами своїх життєвих потреб в усіх сферах суспільства. Саме на основі цих соціальних взаємодій склада-

ється система суспільних відносин, соціальних інститутів. Соціальні взаємодії утворюють основу та зміст суспільних відносин. Залежно від їх змісту, спрямованості на реалізацію певних суспільних потреб формуються соціальні практики, організації, інститути та сфери суспільного життя.

Види суспільних відносин за сферою суспільного життя:

- економічні – економічна діяльність, економічні цінності і потреби, матеріальне споживання, економічна свідомість і економічна культура тощо;
- соціальні – реалізація життєвих потреб, соціальний захист і соціальне забезпечення, соціальна робота, соціальні цінності і потреби, соціальна свідомість, культура споживання матеріальних і духовних цінностей тощо;
- політичні – політична діяльність, політичні цінності і потреби, політична влада, політична свідомість і політична культура тощо;
- соціокультурні (духовні) – духовна діяльність, духовні цінності і потреби, буденна і теоретична свідомість, освіта і наука, ідеологія і суспільна психологія тощо.

Духовні відносини, їх цінності значною мірою визначають форму і зміст реалізації потреб індивідів, виступають важливою складовою нормативного регулювання усієї системи суспільних відносин. Духовна культура пронизує усю систему суспільних відносин, виступає їх органічною складовою та важливим регулятивним чинником. Не існує суспільних відносин та будь-якої діяльності без культурної, моральної складової. Вони різняться лише мірою, формою та змістом культурної складової. Поза культурою лежить сфера біології індивіда.

Суспільні відносини знаходяться в органічній взаємодії як в рамках сфери суспільства, соціального інституту, так і між сферами та інститутами. Ефективність суспільних відносин знаходиться у залежності від цих взаємодій. На різних стадіях історичного розвитку домінують певні цінності, які носять конкретно-історичний характер та мають суттєвий вплив на систему суспільства.